

The Book of Amali; Representation of the Position and Personality of Hazrat Zahra (PBUH) in the Intellectual System of Sheikh Tusi

Zahra Yousefi ^{1*}, Leila Najafian Razavi ²⁾

1. Master of Arts in Shiite History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad.
2. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad (Corresponding author) Contact:

Received: 2024/01/07

Received in Revised Format: 2024/01/25

Accepted: 2024/01/30

Published: 2024/03/20

Abstract

The process of establishing an independent title in the books of Imami authors on the life of Hazrat Zahra (PBUH) has been effective in the intellectual legacy of previous Imami scholars and their view of the personality and status of the Holy Prophet. Considering the two factors of the influence of Sheikh Tusi (d. 460 AH) on the thinkers after him in various fields and the holding of his Imitation sessions in the city of Najaf, at the peak of his intellectual maturity and the formation of his ideological system, examining how the personality and status of Hazrat Zahra (PBUH) are represented in his Book of Imitation has formed the main issue of the present article. The results of this text-based research, which was conducted using a historical method, show that the method of selecting and narrating narrations by Sheikh Al-Taifa, namely, paying attention to the audience's personal dimensions of Hazrat Fatima (S), highlighting her virtues, defending the right of the Commander of the Faithful (A) to caliphate and succession; and linking this to his oppression after the death of the Prophet of God (PBUH), focused the attention of the audience present at his dictation sessions and the readers of his work the next day on the status and personality of Hazrat Zahra (S) and was effective in expanding the Shiite Ahlulbayt-writing to the lives of the Fourteen Infallibles (PBUH)..

Keywords: Sheikh Tusi, Hazrat Zahra (S), Najaf, Amali, Imami Shiism, Virtue Writing.

Cite as: The Book of Amali; Representation of the Position and Personality of Hazrat Zahra (PBUH) in the Intellectual System of Sheikh Tusi. Iranian History of Culture. 2024; 1(1): 1-24

Owner and Publisher: University of Tabriz

Journal ISSN (online): 3060-8066

Access Type: Open Access

DOI: 10.22034/IHC.2024.19229

*Corresponding Author: Associate Professor of University of Tabriz, Tabriz, Iran 1. Master of Arts in Shiite History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad. Y_yousefi@yahoo.com
Parghoo@tabrizu.ac.ir

کتاب امالی؛ بازنمایی جایگاه و شخصیت حضرت زهرا (س) در منظومه فکری شیخ طوسی

زهرا یوسفی^{۱*}، لیلا نجفیان رضوی^۲

۱. کارشناسی ارشد تاریخ تشیع، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. لیلا نجفیان رضوی، استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد

دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۷ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۵ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده

در روند تثبیت اختصاص عنوانی مستقل در کتب اهل بیت‌نگاری مولفان امامی به زندگی حضرت زهرا (س)، میراث اندیشگانی علمای امامی پیشین و نگاه آنان به شخصیت و جایگاه آن حضرت موثر بوده است. با در نظر داشتن دو امر تأثیر شیخ طوسی (م. ۴۶۰ ق) بر اندیشمندان پس از خود در حوزه‌های مختلف و برگزاری مجالس املاء او در شهر نجف، در اوج پختگی فکری و شکل‌گیری نظام عقیدتی‌اش، بررسی چگونگی بازنمایی شخصیت و جایگاه حضرت زهرا (س) در کتاب امالی او، مسأله اصلی مقاله حاضر را شکل داده است.

نتیجه این پژوهش متن‌محور که به روش تاریخی انجام گرفته نشان می‌دهد که شیوه گزینش و نقل روایات توسط شیخ الطائفه، یعنی توجه دادن مخاطبان به ابعاد شخصیتی حضرت فاطمه (س)، برجسته‌سازی فضائل ایشان، دفاع آن حضرت (س) از حق امیرالمؤمنین (ع) برای خلافت و جانشینی؛ و پیوند این امر با مظلومیت ایشان پس از رحلت پیامبر خدا (ص)، توجه مخاطبان حاضر در مجالس املاء او و خوانندگان فردای اثرش را به جایگاه و شخصیت حضرت زهرا (س) معطوف داشت و در بسط اهل بیت‌نگاری شیعیان به زندگانی چهارده معصوم (ع) موثر بود.

کلیدواژه‌ها: شیخ طوسی، حضرت زهرا (س)، نجف، امالی، تشیع امامی، فضائل‌نگاری.

نحوه ارجاع: " کتاب امالی؛ بازنمایی جایگاه و شخصیت حضرت زهرا (س) در منظومه فکری شیخ طوسی ". تاریخ فرهنگ ایران. ۱۴۰۳: ۱۱۱، (۱) - ۱۲۴.

صاحب امتیاز و ناشر: دانشگاه تبریز

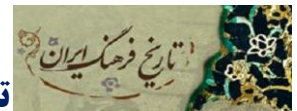
شاپای الکترونیکی: ۸۰۶۶-۳۰۶۰

نوع دسترسی: آزاد

DOI: 10.22034/IHC.2024.19229

* نویسنده مسئول: استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

najafian@um.ac.ir

مقدمه

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق)، یکی از برجسته‌ترین اندیشمندان امامی و صاحب آثار ارزشمندی در حوزه‌های کلام، فقه، تفسیر، رجال و حدیث است که بیشتر آنها از برجسته‌ترین کتب امامیه به شمار می‌روند. با توجه به جایگاه شیخ طوسی، آگاهی از منظومه فکری او و موضوعش در قبال مسائلی که به طور مستقیم درباره آن‌ها اظهار نظر نکرده، حائز اهمیت است.

به عنوان نمونه، طوسی در دوره‌ای می‌زیسته که شیعیان تدوین زندگی دوازده امام (ع) را در مقایسه با دیگر شاخه‌های تاریخ‌نگاری به تازگی آغاز کرده و مبسوط‌ترین و مشهورترین اثر در این زمینه یعنی کتاب الارشاد، به استاد او شیخ مفید (م. ۴۱۳ق) اختصاص داشته‌است. با این حال اندکی پس از او، شیعیان نگارش زندگانی اهل‌بیت (ع) را بسط داده و به جای پرداختن به زندگی دوازده امام (ع) در آثار خود، درباره زندگی چهارده معصوم (ع) قلم زده‌اند. از آنجا که سیره رسول خدا (ص) از پیشتر و به اشکال مختلف مورد توجه شیعیان بوده، به نظر می‌رسد در این تحول و اختصاص سرفصلی مستقل به زندگی حضرت فاطمه (س)، میراث اندیشگانی علمای امامی پیشین و نگاه آنان به شخصیت و جایگاه حضرت زهرا (س) موثر بوده‌است.

با آگاهی به دو امر تاثیر شیخ طوسی بر اندیشمندان پس از خود در حوزه‌های مختلف و برگزاری مجالس املاء او در اوج پختگی فکری و شکل‌گیری نظام عقیدتی‌اش در شهر نجف- که شهری به دور از منازعات سیاسی، با جمعیتی غالب از شیعیان و دوستان اهل‌بیت (ع) بوده- بررسی چگونگی بازتابی شخصیت و جایگاه حضرت زهرا (س) در کتاب امالی او حائز اهمیت است. امری که مساله اصلی پژوهش حاضر را شکل داده است.

درباره ابهام طرح شده در پژوهش حاضر و پاسخ به این پرسش که شیخ طوسی چگونه در کتاب امالی خود به بازتابی جایگاه و شخصیت حضرت زهرا (س) پرداخته‌است، تاکنون پژوهشی صورت نگرفته و مقاله پیشینه‌ای ندارد. از این‌رو در این پژوهش که با رویکردی متن‌محور و روش تاریخی به رشته تحریر درآمده، ابتدا زندگی و زمانه او، به ویژه اوضاع شهر نجف مرور خواهد شد. پس از توضیحی کوتاه درباره امالی‌نویسی و معرفی کتاب امالی طوسی، چگونگی بازتابی شخصیت و جایگاه حضرت زهرا(س) در این کتاب، در محورهای مجزا بررسی می‌گردد.

بحث (متن مقاله)

زندگی و زمانه شیخ طوسی

تولد محمد بن حسن بن علی طوسی، ملقب به شیخ الطائفه در رمضان سال ۳۸۵ ق ثبت شده است (ابن داود، ۱۳۴۲: ۳۰۶). هم‌زمان با جوانی او، سلطان محمود غزنوی بر غزنه و خراسان مسلط شده و در رواج مذهب تسنن متعصبانه عمل می‌کرد و امرای شیعی آل‌بویه نیز بر نواحی مهمی از ایران و عراق حکمرانی می‌کردند. ابوجعفر در طوس مقدمات علمی را فراگرفت و پس از آن در سال ۴۰۸ ق و در سن ۲۳ سالگی، برای فراگیری علوم مختلف به شهر بغداد رفت (مقدمه آخوندی بر تهذیب الاحکام طوسی، ۱۳۹۰: ۱/۱۳؛ ابن داود، ۱۳۴۲: ۳۰۶).

در این زمان بغداد، مرکز خلافت عباسیان، محل تلاقی آراء و مجمع دانشمندان کلیه مذاهب اسلامی بود. طوسی ابتدا به مدت پنج سال در مجالس درس شیخ مفید (م. ۴۱۳) (سبکی، بی‌تا: ۴/۱۲۶) و پس از وفات او، در محافل درسی سید مرتضی (م. ۴۳۶) حاضر شد (تفضلی و فضائلی جوان، ۱۳۷۲: ۴۸۸).

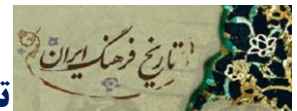
پس از وفات سید مرتضی در سال ۴۳۶ ق، طوسی زعامت شیعیان را بر عهده گرفت. او در این زمان ۵۱ ساله بود (طوسی، ۱۴۱۴: ۱/۱۰) و شهرت علمی‌اش به گونه‌ای، که خلیفه وقت، القائم بامرالله (۳۸۱-۴۲۲ ق) کرسی درس کلام در بغداد را به او سپرد (شوشتری، ۱۳۷۵: ۱/۴۸۱) همچنین اعتدال و میانه‌روی شیخ سبب شد تا در دوره حضورش در بغداد، جمع کثیری از اهل تسنن نیز در مجالس درس او حاضر شوند (یوسفی، ۱۳۹۹: ۱۸).

با تهاجم ترکان سلجوقی به عراق و حضور طغرل در سال ۴۴۷ ق در بغداد، درگیری میان شیعیان و اهل سنت شدت گرفت (طوسی، ۱۴۱۴: ۱۱) و شهر برای شیعیان ناامن شد (ابن کثیر، ۱۴۰۸: ۱۲/۸۶). در این شرایط، شیخ بغداد را به مقصد نجف ترک نمود (ابن جوزی، ۱۳۵۷: ۸/۲۷۳). گزارش سوزاندن کتاب‌ها و کرسی درس شیخ الطائفه (ابن کثیر، ۱۴۰۸: ۱۱/۹۷) و حمله به خانه او در کرخ (قمی، ۱۳۶۸: ۲/۳۹۵)، تنگنا و شرایط شیعیان در بغداد در آن دوران را آشکار می‌سازد.

برخی معتقدند نجف در آن زمان شهر نبود، حتی قریه هم به حساب نمی‌آمد و فقط تعدادی از شیعیان در جوار مرقد امام علی (ع) اقامت داشتند (نک. به: دوانی، ۱۳۸۶: ۶۱) اما مروری بر سیر توجه به این شهر در گذر زمان و رونق گرفتن آن نافی این امر است (یوسفی، ۱۳۹۹: ۶۳-۶۶). به نظر می‌رسد انتخاب این شهر از سوی شیخ، به دلیل کم‌رنگ بودن اختلافات و درگیری‌های مذهبی در این دیار بوده است.

با حضور شیخ الطائفه در نجف، تعدادی از بزرگان و طلاب شیعه در این شهر گرد هم آمدند و با گذر زمان، زمینه مناسبی برای پویایی علمی به وجود آمد (یوسفی، ۱۳۹۹: ۱۸-۱۹). طوسی با درایت خود مراودات علمای شیعه و اوضاع تحصیل در نجف را سامان بخشید (آقابزرگ تهرانی، ۱۳۶۰: ۱۲-۱۳). برگزاری منظم مجالس املاء شیخ گواه نظامی است که او در حوزه نو تاسیس نجف برقرار کرده بود (یوسفی، ۱۳۹۹: ۱۹).

نکته درخور توجه درباره دوران حضور شیخ الطائفه در نجف آن است که او در طول دوازده سال اقامت در این شهر، بیش از تالیف، به تدریس و تعلیم مشغول بود. در این دوره او تنها سه کتاب امالی، اختیار معرفه الرجال و شرح الشرح-که ناتمام ماند- را تالیف نمود. در حالی که شمار آثار و تألیفات شیخ در بغداد بسیار بیشتر بود. اختصاص تمام وقت به تربیت

مقاله پژوهشی

طلاب جدید حاکی از آن است که از نظر طوسی در این برهه زمانی نشر علوم اسلامی و شیعی و تعلیم شاگردانی توانمند، مهمتر از نوشتن کتاب بوده است (احمدیان شالچی، ۱۳۷۹ش: ۱۰۴).

در نهایت شیخ طوسی پس از سال‌ها تلاش، اشاعه علوم دینی و تعلیم شاگردان فراوان در ۲۲ محرم سال ۴۶۰ق در سن ۷۵ سالگی در نجف درگذشت. (ابن شهر آشوب، ۱۳۹۳: ۱۴۵؛ صفدی، ۱۹۷۴: ۳۴۹/۲)

امالی نویسی و کتاب امالی شیخ طوسی

واژه «امالی» به معنای تقریر مطالب مهمی است که توسط استاد مجلس بیان گشته و توسط حافظان یا مستمعان آن تحریر شده است (چلونگر و دیگران، ۱۳۹۳ش: ۳۲). امالی از حیث طرق تحمل احادیث، ذیل «سماع» قرار می‌گیرد و از آن جهت که دقت بالایی را می‌طلبید، در قوت اعتبار، قلت سهو، غلط و فراموشی، همانند اصل است (سیاوشی و محمدی، ۱۳۹۴ش: ۲۰۹).

امالی نویسی به عنوان گونه‌ای از کتب حدیثی در فرق گوناگون معمول بوده است (حاج منوچهری، ۱۳۸۰ش: ۱۰/۱۳۲-۱۳۴). بین مجالس و امالی تفاوت اندکی وجود دارد. در امالی، شیخ مطالبی را که از قبل تهیه و تنظیم کرده، برای شاگردان خود قرائت می‌کرده یا توسط نماینده وی دیکته می‌شده است اما در مجالس، علاوه بر ویژگی‌های امالی، شاگردان حق طرح سوال از شیخ را داشته و به همین سبب مجالس در ارتقاء علمی آنها موثر بوده است (شال، ۱۴۳۵ق: ۱۸).

سابقه این روش در تاریخ اسلام به دوران پس از هجرت پیامبر خدا (ص) بازمی‌گردد. زمانی که اولین حلقه‌های املاءنویسی با تقریر ایشان، تشکیل گردید. در آن زمان حاضران احادیث را نگاشته یا حفظ می‌کردند (مهدوی دامغانی، ۱۳۵۷ش: ۱۱۲). پس از درگذشت رسول خدا (ص)، علاوه بر آموزش قرآن، خواندن احادیث ایشان نیز مرسوم شد. محدثان مجموعه اخبار و روایاتی را که از مشایخ خود شنیده، به حافظه سپرده و یا ثبت کرده بودند را برای شنوندگان بازگو می‌کردند.

از آنجا که شیخ طوسی شاگرد دو تن از صاحبان امالی یعنی شیخ مفید (م. ۴۱۳ق) و سید مرتضی (م. ۴۳۶ق) بود، با سنت برگزاری مجالس املاء آشنایی کامل داشت (کمپانی زارع، ۱۳۹۲: ۵۶۳). کتاب امالی، که حاصل مجالس املاء او است، در سال‌های پایانی عمرش و در حلقه شاگردانش در نجف مکتوب شده است. از نکات قابل توجه در باب جلسات املاء طوسی آن است که همه جلسات وی در روزهای جمعه برگزار می‌شده که روز فراغ خاطر افراد و مجال مناسبی برای این مجالس بوده است (همان: ۵۶۲-۵۶۵).

کتاب امالی از دو بخش تشکیل شده است: بخش نخست به نام «لامالی» حاوی ۱۸ جلسه است که شیخ احادیث بیشتری را در آنها نقل می‌کند و بخش دوم آن به نام «المجالس»، حاوی جلسات ۱۹-۴۶ است که در آنها احادیث کمتری بازگو شده است.

زمان برگزاری مجالس او از ربیع الاول سال ۴۵۵ق تا یوم الترویه در سال ۴۵۸ق است. این کتاب در مجموع دارای ۱۵۳۷ حدیث است. بیشترین روایات مختص جلسه یازدهم، با صد روایت (طوسی، ۱۴۱۴: ۲۸۵) و کمترین آنها مربوط به مجلس ۲۱، با یک روایت است (همان: ۵۶۱).

مقاله پژوهشی

کتاب فاقد ترتیب موضوعی است، اما روایاتش از تنوع بالایی برخوردار است. اصول دین، معرفت الله، سیره نبوی (ص) و فضائل اهل بیت (ع)، طب معصومین (ع)، روایات تفسیری و تاویلی، ادعیه مأثوره، شخصیت‌های صدر اسلام، وقایع تاریخی و سیاسی، فضائل ماه‌های قمری، سنن اسلامی و قطعاتی از اشعار عربی، از جمله موضوعات این کتاب است. طوسی در گزینش و نقل روایات به نقل از مشایخ شیعی اکتفاء نکرده و احادیثی از روایان اهل سنت نیز در کتاب وجود دارد (نک: به: معارف، قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵).

امالی شیخ طوسی دارای چاپ‌های متعددی است. نخستین چاپ در سال ۱۳۱۳ق در ایران، به روش چاپ سنگی انجام پذیرفت و حدود هشتاد سال مورد استفاده بود. در سال ۱۳۸۴ق، کتاب پس از تصحیح، با مقدمه سیدمحمدصادق بحرالعلوم در نجف چاپ شد. همچنین در سال ۱۳۵۵ش در قم و یک‌بار دیگر در بیروت مجدداً تجدید چاپ شد اما به دلیل اینکه در چاپ حروف، در رجال حدیث و متن اشتباهات فراوانی وجود داشت، نسخه‌ای صحیح‌تر توسط بنیاد بعثت در قم به چاپ رسید. در نهایت در سال ۱۳۷۳ش/۱۴۱۴ق چاپ کتاب امالی با اعتماد بر نسخه‌ای اصیل، متعلق به سال ۵۸۰ق انجام شد. در این چاپ احادیث کتاب با چندین نسخه دیگر و با متن امالی که در بحارالانوار آمده، مقابله شد و رجال حدیث آن نیز بررسی گردید (انصاری قمی، ۱۳۷۳: ۱۶۱).

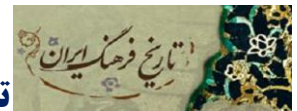
با آگاهی از زندگی و زمانه طوسی و مروری بر کتاب امالی او، در ادامه چگونگی بازنمایی شخصیت و جایگاه حضرت زهرا (س) در این کتاب آورده شده است.

۱. ارائه گزارش‌های تاریخی از زندگی حضرت فاطمه (س)

داده‌های محض تاریخی در کتاب امالی درباره حضرت زهرا (س) کم است اما همین میزان اندک را می‌توان مقدمه‌ای برای توجه دادن مولفان شیعی به زندگی ایشان دانست. به عنوان نمونه، طوسی در روایتی مفصل به هجرت حضرت فاطمه (س) به همراه امیرالمؤمنین (ع) از مکه به مدینه اشاره کرده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۲/ ۱۷۷-۱۹۶). علاوه بر آن در روایتی مستقل، زمان دقیق ازدواج امام (ع) با حضرت فاطمه (س) را آورده است: «امیرمؤمنان هنگامی که با فاطمه علیهاالسلام عروسی نمود شانزده روز از وفات رقیه خواهر فاطمه و همسر عثمان گذشته بود و آن پس از بازگشت امیرمؤمنان از جنگ بدر و چند روز پس از شروع ماه شوال بود. روایت شده است که حضرت در روز سه شنبه ششم ذی‌الحجه با فاطمه ازدواج نمود و خداوند بلند مرتبه داناتر است» (همان: ۱/ ۹۹). این خبر جداً از خبر مفصلی است که طوسی در مجلس دوم خود آورده و در آن چگونگی ازدواج، جشن و تهیه جهیزیه را نقل کرده است (همان: ۱/ ۹۱-۹۷).

مجالس املاء طوسی عمومی بود؛ از این رو در روایات او از پیچیده‌ترین موضوعات عقیدتی و ماورائی تا ساده‌ترین موضوعات زندگی زمینی همانند تقسیم کارهای خانه میان امیرالمؤمنین (ع) و صدیقه کبری (س) دیده می‌شود (همان: ۲/ ۶۲۳). حتی او در مجلس سیزدهم، ضمن شرح تولد حسنین (ع)، به این نکته اشاره نموده که اسماء دختر عمیس خثعمیه قابله فاطمه زهرا (س) بوده است (همان: ۱/ ۸۲۱-۸۲۳).

حضور حضرت فاطمه (س) در جریان مباحثه اگرچه از فضایل آن حضرت بوده اما با توجه به مشخص بودن زمان و مکان آن، می‌توان اشارات متعدد شیخ الطائفه به این امر را از دیگر گزارش‌های تاریخی موجود در کتاب درباره فاطمه زهرا (س)

دانست (همان: ۱/ ۵۷۱، ۶۸۱). ذکر این نکته نیز لازم است که از ویژگی‌های کتاب امالی طوسی، تکرار برخی روایات در مجالس مختلف است. او یکی از روایات مباحله را در مجالس دهم و دوازدهم خود تکرار کرده‌است (همان: ۱/ ۵۹۹، ۷۴۷).

آخرین و مفصل‌ترین گزارش پس از خبر ازدواج حضرت فاطمه (س) در این بخش، گزارش غم‌بار وفات آن حضرت و درخواست‌شان از امیرالمؤمنین (ع) برای پنهان نگهداشتن وفات و خاکسپاری ایشان است. امری که مطابق خواسته ایشان انجام می‌شود (همان: ۱/ ۲۳۳-۲۳۵).

۲. توجه دادن مخاطبان به ابعاد شخصیتی حضرت زهرا(س)

در میان سطور برخی از روایات مفصل کتاب امالی با موضوعات مختلف؛ و یا برخی از روایات مستقلى که در مجالس املاء شیخ‌الطائفه نقل شده، گاه ابعادی از شخصیت حضرت فاطمه (س) بیان شده‌است که در نگارش زندگی ایشان توسط عالمان بعدی مورد توجه بوده‌است. در این امر جایگاه و تاثیرگذاری شیخ و دیگر اندیشمندان متقدم امامی و نیز گزینش و تکرار این روایات توسط سایر مولفان و محدثان، در گذر زمان را نباید از نظر دور داشت.

ذکر این نکته نیز در همین ابتدا ضروری است که شاید بخشی از روایات موجود در ذیل این عنوان را بتوان در بخش گزارش‌های تاریخی نیز گنجانند اما از آنجا که یا روایات به ابعاد اخلاقی و عقیدتی شخصیت حضرت زهرا(س) اشاره داشته و یا فاقد عنصر زمان بوده‌اند، در این بخش آورده شده‌اند.

از جمله ویژگی‌های اخلاقی حضرت زهرا(س)، احترام و علاقه فراوان به رسول خدا (ص) و اطاعت کامل از ایشان بوده‌است. طوسی در ضمن روایات خود به ایستادن تمام قد فاطمه زهرا(س) در هنگام ملاقات با پدر، خوشامدگویی به ایشان، گرفتن عبا و کفش‌هایشان، بوسیدن دست آن حضرت و نشانیدن ایشان به جای خود اشاره نموده‌است (همان: ۱/ ۸۹؛ ۲/ ۳۱). همانطور که در چندین روایت با اشاره به گریه‌های ایشان در بیماری‌ای که به رحلت پیامبر خدا(ص) منجر شد و خوشحالی‌شان از این خبر که اولین نفر به پدر می‌پیوندند، علاقه حضرت فاطمه(س) به رسول الله (ص) را برجسته نموده‌است (همان: ۱/ ۳۳۵؛ ۲/ ۳۱، ۴۹۳-۴۹۶). او همچنین با گزینش و نقل دو روایت در مجالس ۱۴ و ۳۵ خود، اطاعت کامل ایشان از حضرت محمد (ص) را مورد تاکید قرار داده‌است (همان: ۲/ ۳۳، ۶۱۹).

از دیگر نکاتی که شیخ طوسی مورد اشاره قرار داده، منش ظاهری حضرت فاطمه (س) است. او با نقل دو روایت از عایشه، به شباهت ایشان در گفتار (همان: ۲/ ۳۱) و حتی راه رفتن به رسول خدا(ص) اشاره کرده‌است (همان: ۱/ ۷۴۷). ضمن آنکه در نقلی جداگانه، راه رفتن آرام و همراه با شرم ایشان را برجسته نموده‌است: «به آرامی حرکت می‌کرد و دامنش بر زمین کشیده می‌شد و به خاطر شرم از رسول خدا عرق از سر و روی او جاری بود» (همان: ۱/ ۹۱-۹۷).

دین‌مداری حضرت فاطمه(س) امری است که می‌توان آن را از لابلای روایات کتاب امالی دریافت. البته به نظر می‌رسد این بُعد از شخصیت ایشان به مرور زمان، بیشتر مورد توجه مؤلفان امامی قرار گرفته‌است. شیخ در مجالس خود در چندین روایت، با اشاره به موضوعاتی همچون پیشی گرفتن ایشان در هر فضیلت (همان: ۱/ ۸۲۶)، سپردن همه امور دشوار به خدا (همان: ۲/ ۶۷۷-۶۷۸)، توسل به خداوند در سختی‌ها (همان: ۲/ ۱۷۷-۱۹۶) و جایگاه خداآوری در زندگی آن حضرت (همان: ۱/ ۳۷۹)، اصل مهم دین‌مداری ایشان را به مخاطبان یادآوری نموده‌است. به عنوان نمونه مورد اخیر، مربوط به روایتی است که شیخ در مجلس ششم خود آورده و این‌گونه نقل کرده‌است که پس از وفات حضرت خدیجه، بی‌تابی صدیقه کبری (س) با

مقاله پژوهشی

اطلاع یافتن از جایگاه مادرشان و گفتن این جمله که «همانا خدا [منشأ] آسودگی است و آسایش و امنیت از او و به سوی اوست»، پایان یافت (همانجا).

آخرین مورد از ابعاد شخصیتی حضرت زهرا (س) که شیخ الطائفه با گزینش روایاتی در ذهن مخاطبان ماندگار نموده، شجاعت ایشان در دفاع از حق خود و همسرشان است. روایت طوسی از خطبه طولانی فاطمه زهرا(س) برای جمعی از زنان مهاجر و انصار در زمان بیماری‌شان و بیان دلایل و نتایج عدم واگذاری خلافت به امیرالمؤمنین(ع)، به خوبی این بُعد از شخصیت ایشان را آشکار می‌سازد (همان: ۱/ ۸۳۹-۸۴۳). ضمن آنکه همین مضمون در کنار اشاره به غصب فدک، در روایتی که شیخ الطائفه به نقل از عایشه دختر طلحه از ایشان نقل نموده نیز مورد تأکید قرار گرفته‌است. در بخشی از روایت اخیر آمده‌است:

«همانا قحیف تیم و احيوک عدی [کنایه از ابوبکر و عمر] با ابالحسن در اسب تاختن همراهی نمودند تا به افسار اسب او نزدیک شدند. پس آن هنگام کینه خود را بر او آشکار ساخته و آشکارا او را دربر گرفتند. پس هنگامی که نور دین خاموش شد و پیامبر امین (ص) از دنیا رفت آتش کینه آنان فوران کرد. در آتش خشم خود دمیدند و در مورد فدک گستاخانه رفتار کردند [...]». هرآینه کسانی که فدک را گرفتند آن را برافروزنده آتش در اعماق جهنم خواهند یافت» (همان: ۱/ ۴۴۱-۴۴۳).

روایاتی با این مضمون قبل از طوسی نیز در مجالس املاء بزرگان امامی همچون شیخ مفید نقل شده‌است (مفید، ۱۳۸۴: ۵۳-۵۴؛ ۱۳۷-۱۳۸). تکرار این روایات در آثار افرادی همچون شیخ الطائفه، امکان تداوم برجسته‌سازی این بُعد از زندگی حضرت فاطمه (س) را در متون اهل بیت‌نگاری شیعیان فراهم آورده‌است.

۳. برجسته‌سازی فضائل حضرت زهرا(س)

بخش عمده‌ای از روایات موجود در کتاب امالی درباره حضرت زهرا (س) در ذیل این عنوان می‌گنجند. بخشی از این فضایل زمینی و این جهانی و برخی از آن‌ها آسمانی و معنوی است. برخی مستقلاً به صدیقه کبری (س) اشاره دارند، بعضی جایگاه ایشان را به عنوان محور کانونی اهل بیت رسول خدا(ص) یعنی دختر پیامبر(ص)، همسر امیرالمؤمنین (ع) و مادر حسنین(ع) - به مخاطبان یادآوری می‌کنند و برخی دیگر نیز فضایل متقابل حضرت علی (ع) و فاطمه (س) را برجسته می‌سازند.

به عنوان مثال شیخ الطائفه با نقل روایات متعددی به جایگاه فاطمه زهرا(س) در نزد خداوند اشاره کرده‌است. «برتری فاطمه (س) بر زنان عالم» (همان: ۲/ ۵۷۹-۵۸۲)، «نوشته شدن نام حضرت فاطمه (س) بر عرش» (همان: ۱/ ۷۹۷)، «خشم خدا با خشم فاطمه و خوشنودی خدا با خوشنودی ایشان» (همان: ۲/ ۹۱-۹۳)، از این موارد است. این جدای از آن است که طوسی در جای جای امالی خود و در هر فرصت مقتضی، این مهم را به مخاطبان خود یادآوری نموده که ازدواج فاطمه زهرا (س) با امیرالمؤمنین (ع) فرمانی الهی و مورد تأیید خداوند بوده‌است (همان: ۱/ ۸۹، ۹۱-۹۷، ۵۶۵-۵۶۷؛ ۲/ ۴۳، ۴۹۳-۴۹۶).

از دیگر روایاتی که به واسطه آنها طوسی می‌کوشد تا جایگاه ممتاز آن حضرت در نزد خداوند را به مخاطبان گوشزد نماید، دو روایت مفصل از فرستاده شدن غذای آسمانی برای صدیقه کبری (س)، خوشنودی پیامبر خدا (ص) و شکرگزاری ایشان بدان خاطر است (همان: ۲/ ۵۰۳، ۵۱۵-۵۲۰). در نهایت، در مجلس ۵ و ۶، طوسی با آوردن روایاتی فراتاریخی و اشاره

مقاله پژوهشی

به مهریه خداوند برای ازدواج حضرت فاطمه(س)، کوشش نموده تا منزلت و جایگاه ایشان در نزد خداوند را به مخاطبان آنروز و فردایش، با املاء و مکتوب شدن روایات، خاطر نشان نماید (همان: ۹۱-۹۷؛ ۲/ ۶۳۹).

سطحی دیگر از روایاتی که طوسی به واسطه آنها توجه مخاطبان را به فضایل فاطمه زهرا (س) معطوف نموده، روایاتی است که به جایگاه و مقام آن حضرت در قیامت اشاره دارند. این روایات گاه معطوف به شخص ایشان است، همانند اینکه آن حضرت، فاطمه نامیده شد تا خداوند او و دوستدارانش را از دوزخ جدا گرداند (همان: ۱/ ۶۵۱؛ ۲/ ۴۱۵)، یا اینکه «سرور زنان بهشت» است (همان: ۱/ ۱۸۵، ۵۴۵، ۷۴۵؛ ۲/ ۳۵۷-۳۷۸، ۳۷۹-۳۸۲، ۳۸۳-۳۸۴، ۳۸۵-۳۸۶، ۴۹۳-۴۹۶، ۵۵۷-۵۵۸). اما بخشی دیگر از این روایات که تعداد آنها نیز قابل توجه است به جایگاه ایشان به عنوان یکی از اهل بیت پیامبر خدا (ص) (یکی از پنج تن) اشاره دارند. شیخ طوسی روایاتی همچون برابری جایگاه ایشان با حضرت محمد(ص)، امیرالمؤمنین (ع) و حسنین (ع) (سواره بودن آنها در قیامت در حالی که بقیه پیاده‌اند) (همان: ۱/ ۷۹)، بهشتی بودن حضرت فاطمه (س) و خانواده‌اش (همان: ۲/ ۴۶۳-۴۶۴)، ورود آن حضرت پس از پدرشان با خانواده به بهشت (همان: ۱/ ۷۸۷-۷۸۹) و فراگیر بودن نور این پنج تن در قیامت (همان: ۲/ ۷۲۱) را در مجالس مختلف خود به اشکال متنوع برای مخاطبان نقل می‌نماید. امری که علاوه بر تثبیت جایگاه آنان در اذهان شیعیان به طور عام و آن حضرت به طور خاص، در تداوم این نگاه به منزلت ایشان تاثیرگذار است. روشی که از سوی دیگر اندیشمندان شیعی متقدم و یا معاصر طوسی نیز دنبال شده است.

این توجه دادن مخاطبان به منزلت اهل بیت و خاصه حضرت زهرا (س) تا به آنجا دغدغه شیخ الطائفه بوده که او با نقل دو روایت، به شیعیان حاضر در مجالس املاء خود گوشزد می‌نماید که این پنج تن هستند که در هنگام جان دادن مومنان بر بالین آنها حاضر می‌شوند و بر شهادتین ایشان در آن هنگام گواه هستند (همان: ۲/ ۷۵). روایت دیگر محتوی این باور است که روح تنها پس از دیدن آنها است که با فهم عملکرد و جایگاه خود از بدن افراد جدا می‌شود (همان: ۲/ ۵۴۳-۵۴۴).

علاقه و احترام رسول خدا (ص) به ایشان، نزدیکی‌شان به رسول خدا (ص) و نیز جایگاه‌شان در نزد پدر دسته دیگر از روایاتی است که طوسی به واسطه آنها به بیان منزلت حضرت فاطمه (س) برای مخاطبان خویش پرداخته‌است. روایات کوتاهی در مجالس مختلف امالی وجود دارند که در آنها پیامبر (ص) از آن حضرت با عنوان «محبوب‌ترین» و یا «عزیزترین» آفریده در نزد خداوند یاد نموده‌اند (همان: ۱/ ۵۹، ۸۹، ۹۱-۹۷)؛ یا آنکه در مقام توصیف، خویشتن را به تنه درخت و حضرت فاطمه (س) را به شاخه آن تشبیه نموده‌اند (همان: ۱/ ۴۵؛ ۲/ ۵۱۱-۵۱۴). این جدا از روایاتی است که دیگران ایشان را محبوب‌ترین زن نزد پیامبر خدا(ص) دانسته‌اند (همان: ۱/ ۵۴۷، ۷۴۳)، یا در آنها همراهی آن حضرت با رسول خدا (ص) در جریان مباحله نقل شده‌است (همان: ۱/ ۵۷۱، ۵۹۹، ۶۸۱، ۷۴۷؛ ۲/ ۳۵۷-۳۷۸، ۳۷۹-۳۸۲، ۳۸۳-۳۸۴، ۳۸۵-۳۸۶). روایاتی که در آن حضرت محمد (ص) به اعلان «صلح با دوستان فاطمه و همسر و فرزندان و جنگ با دشمنان آنان» اشاره داشته‌اند نیز در همین دسته روایات می‌گنجد (همان: ۱/ ۷۵۱).

طوسی در بیان منزلت حضرت زهرا (س) در نزد پیامبر (ص) به همین مقدار اکتفا ننموده‌است. او در چندین روایت به شیوه برخورد پیامبر خدا (ص) با ایشان اشاره کرده‌است: «خوشامدگویی رسول خدا (ص) به ایشان زمانی که به نزد پدر می‌رفتند» (همان: ۱/ ۷۴۷)، در آغوش گرفتن (همان: ۱/ ۲۹۵)، بوسیدن ایشان و یا دست‌شان (همانجا؛ همان: ۲/ ۳۱) و نیز «نشاندن حضرت فاطمه (س) به جای خود» (همان: ۲/ ۳۱)، از جمله این موارد است. ابعادی از سیره عملی رسول خدا (ص) و شیوه ارتباط ایشان با دخترشان، که کمتر به متون تاریخی راه یافته‌است.

آخرین نکته‌ای که به این بخش می‌توان افزود، برجسته‌سازی مقام و منزلت حضرت فاطمه (س) توسط طوسی، با گزینش و نقل روایتی است که به نقش هدایتگری صدیقه کبری (س) اشاره داشته و آن را هم‌پایه با شخص رسول الله (ص)، امیرالمؤمنین (ع) و حسنین (ع) می‌داند. در این روایت که افراد پیشتر گفته شده در کلام حضرت محمد(ص) به ترتیب به خورشید، ماه و ستاره قطبی تشبیه شده‌اند، حضرت زهرا (س) نیز در جایگاهی برابر، ستاره بامدادی یعنی ناهید خوانده شده‌است (همان: ۲/ ۲۹۵-۲۹۶).

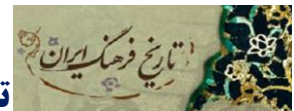
برجسته‌سازی آیات قرآنی که شأن نزول آنها بر اهل‌بیت پیامبر خدا (ص) منطبق است، از دیگر روش‌های شیخ برای معطوف کردن اذهان مخاطبان شیعی خود در شهر نجف به منزلت حضرت زهرا (س) است. به جز آیه مباهله که پیشتر به آن اشاره شد، طوسی به نزول آیه هشتم سوره انسان در شأن حضرت فاطمه (س) و خانواده‌اش اشاره کرده‌است. امری که در تمام مناشده‌های نقل شده در مجالس شیخ نیز تکرار شده‌است (همان: ۲/ ۳۵۷-۳۷۸، ۳۷۹-۳۸۲، ۳۸۳-۳۸۴، ۳۸۵-۳۸۶).

این جدا از روایات متنوعی است که شیخ در طول برگزاری مجالس املاء خود به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم نقل کرده و تطبیق آیه تطهیر را بر پیامبر خدا (ص)، فاطمه (س)، همسر و فرزندان او تأکید قرار داده‌است. به عنوان نمونه شیخ در مجلس نهم خود به این نکته اشاره کرده که تا چهل روز پس از نزول این آیه، رسول خدا (ص) صبح‌ها به در خانه حضرت فاطمه (س) آمده و این آیه را می‌خواندند (همان: ۱/ ۵۵۳). همچنین در این راستا به نقل روایت حدیث کساء در مجلس سیزدهم خود پرداخته (همان: ۱/ ۸۲۵) و به یادآوری این مهم توسط پیامبر خدا (ص) در بیماری‌ای که به رحلت ایشان منتهی شد (همان: ۲/ ۴۹۳-۴۹۶) نیز اشاره کرده‌است.

گزینش روایت ذکر فضایل حضرت علی (ع) توسط سعد بن ابی وقاص در مجلس معاویه و اشاره او به مضمولین آیه تطهیر (همان: ۴۷۵-۴۷۶) و در نهایت تأکید بر تطبیق این آیه بر پیامبر خدا(ص)، حضرت زهرا(س)، امیرالمؤمنین(ع) و فرزندان‌شان در مناشده‌های حضرت علی (ع) (همان: ۲/ ۳۵۷-۳۷۸، ۳۷۹-۳۸۲، ۳۸۳-۳۸۴، ۳۸۵-۳۸۶)، از دیگر طرق غیرمستقیمی است که شیخ‌الطائفه هوشمندانه به واسطه آن‌ها بر جایگاه و منزلت فاطمه زهرا (س) تأکید نموده‌است.

جایگاه حضرت زهرا (س) در نزد امیرالمؤمنین (ع) (همان: ۱/ ۲۳۳-۲۳۵) و برجسته‌سازی فضائل ایشان در روایاتی که به ازدواج آنها اشاره دارد، از دیگر روش‌های شیخ در بیان فضائل حضرت زهرا(س) در جمع حاضرانی است که فضائل و جایگاه حضرت علی(ع) به نیکی در اذهان آن‌ها تثبیت شده‌است. به عنوان نمونه او در مجلس دوم، با نقل روایتی از امام صادق (ع) اذهان مخاطبان را به این مساله معطوف می‌سازد که «اگر خداوند امیرمؤمنان را نمی‌آفرید، برای فاطمه هیچ همتایی در زمین وجود نداشت» (همان: ۱/ ۹۹). در واقع محتوای روایات گزینش شده در این زمینه به گونه‌ای است که از یک منزلت‌بخشی دو سویه حکایت دارند؛ بدین معنا که گاه فضایل حضرت زهرا(س) به امیرالمؤمنین (ع) یادآوری شده و گاه برعکس آن اتفاق می‌افتد. روایت طوسی از اشاره حضرت محمد (ص) به سه عطاء خاص خداوند به حضرت علی (ع) از آن جمله است:

«سه چیز به تو عطا گشت که به من عطا نگردید. [...] دامادی کسی همچون من به تو عطا گردید که به من عطا نشد و همسرت فاطمه به تو عطا شد که به من عطا نگردید و فرزندانی چون حسن و حسین به تو داده شد که به من عطا نگشت» (همان: ۱/ ۷۷۱).

مقاله پژوهشی

علاوه بر آن، با نقل دو روایت دیگر نیز ازدواج حضرت علی (ع) با حضرت زهرا (س) را به عنوان فضیلت برای امام (ع) عنوان می‌کند (همان: ۲/ ۳۸۷-۳۸۸، ۴۱۱-۴۱۲)، که همه این‌ها درک جایگاه و فضائل حضرت زهرا(س) توسط مخاطبان را به دنبال دارد.

با این حال روایاتی نیز در مجموعه روایات املاء شده شیخ وجود دارد که در آنها جایگاه و منزلت امیرالمؤمنین(ع) به صدیقه کبری یادآوری شده و باعث خردسندی ایشان می‌گردد (همان: ۱/ ۵۴۵، ۲/ ۴۳، ۱۲۱-۱۲۲). ضمن آنکه شیخ با نقل یک روایت خاص از امام صادق (ع)، لزوم اطاعت حضرت فاطمه (س) از امام (ع) را به مخاطبان یادآوری می‌نماید (همان: ۲/ ۶۳۹)، روایتی که از ابعاد مختلف قابل توجه و تحلیل است.

علاوه بر روایات پراکنده و فراتاریخی دیگری که به واسطه گزینش و نقل آن‌ها طوسی می‌کوشد تا فضائل معنوی حضرت زهرا(س) را در باور حاضران برجسته نماید (همان: ۱/ ۱۰۱؛ ۲/ ۳۱، ۳۵۷-۳۷۹، ۳۸۲-۳۸۳، ۳۸۴-۳۸۵، ۳۸۶-۳۸۷) و مشایعت آن حضرت توسط فرشتگان، پس از ازدواج و در هنگام رفتن به خانه حضرت علی (ع) از آن جمله است (همان: ۱/ ۵۶۵-۵۶۷)؛ شیخ به رفع دغدغه‌های آن روز شیعیان نیز توجه دارد.

او که کتاب الغیبه خود را در بغداد به نگارش درآورده، با نقل چند روایت مفصل این مهم که منجی آخر زمان از نسل فاطمه زهرا (س) است را به مخاطبان یادآوری می‌نماید. یادآوری این مسأله توسط پیامبر خدا (ص) به دخترشان پیش از وفات (همان: ۲/ ۴۹۳-۴۹۶) و اشاره به آن در خلال روایات دیگر (همان: ۱/ ۳۳۵، ۷۸۷-۷۸۹)، در کنار نقل روایت مفصل لوح حضرت زهرا (س) (همان: ۱/ ۶۴۳-۶۴۵)، از توجه این اندیشمند برجسته امامی به مسائل زمانه خود و انتخاب هوشمند روایات با هدف تثبیت عقاید شیعیان، در ضمن برجسته‌سازی منزلت حضرت زهرا (س) حکایت دارد.

۴. برجسته‌سازی مظلومیت و نارضایتی حضرت زهرا(س) پس از پیامبر خدا(ص)

از جمله مسائلی که در گذر زمان در نقل زندگی فاطمه زهرا (س) مورد توجه مولفان امامی قرار گرفته، شرح و برجسته‌سازی شرایط آن حضرت پس از رحلت پیامبر خدا(ص) و نارضایتی ایشان از وقایع جانشینی و عملکرد خلیفه اول است. امری که از پیشتر مؤلفان امامی به آن پرداخته‌اند و گزینش و نقل دوباره آن در آثار مولفانی همچون شیخ طوسی، زمینه برجسته‌سازی آن در قرون بعد را نیز فراهم آورده‌است. موضوعی که پرداختن به آن، حاشیه‌رانی گفتمان حاکم و تثبیت حقانیت تشیع امامی در باور مخاطبان را نیز به همراه داشته‌است

تاکید چندباره، به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم در روایات مختلف، بر غصب فدک و انتقال مفاهیمی همچون «گرفتن حق حضرت فاطمه (س)» (همان: ۱/ ۳۳۷، ۷۸۷-۷۸۹؛ ۲/ ۴۴۳-۴۴۴، ۶۷۷-۶۷۸)، «محروم شدن آشکار آن حضرت از ارث» (همان: ۱/ ۲۳۳-۲۳۵، ۳۳۷)، «مورد ستم قرار گرفتن ایشان» (همان: ۱/ ۳۳۷، ۴۰۷، ۷۸۷-۷۸۹؛ ۲/ ۶۷۷-۶۷۸) و «عدم رعایت سفارش پیامبر خدا(ص) درباره دخترشان» (همان: ۱/ ۲۳۳-۲۳۵، ۳۳۷)، مخاطبان مجالس شیخ طوسی را از مظلومیت حضرت زهرا (س) و عملکرد خلیفه اول نسبت به ایشان آگاه می‌کرده‌است. از سوی دیگر، قرار گرفتن این روایات در کنار روایاتی همانند لوح حضرت فاطمه(س)، که به نص الهی درخصوص جانشینی امیرالمؤمنین (ع) تصریح داشته (همان: ۱/ ۶۴۳-۶۴۵) و یا عیان‌سازی دلایل غیر دینی کنار زده شدن امام (ع) از خلافت در سخنان صدیقه کبری(س) (همان: ۸۳۹-

۸۴۳)، در کارکردی متفاوت، تثبیت حقانیت عقیده شیعیان درخصوص حق امام (ع) برای خلافت و جانشینی پیامبر خدا (ص) را به دنبال داشته و نقش ابتدایی حضرت زهرا (س) در این مهم را برجسته می‌سازد.

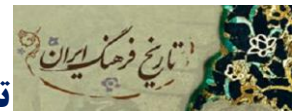
ضمن اینکه با گزینش و نقل دو روایت مفصل سفارش حضرت فاطمه (س) به مخفی نمودن بیماری، وفات و خاکسپاریش (همان: ۲۳۳-۲۳۵) و عدم اعتنای حضرت علی (ع) به درخواست عمویشان عباس، برای مطلع کردن همگان از وفات حضرت زهرا (س) (همان: ۳۳۷/۱)، بر فهم مخاطبان از نارضایتی عمیق ایشان از شرایط صحنه گذارده‌است. بخشی از روایت اخیر که در ادامه آمده، به خوبی این مهم را آشکار می‌سازد.

«عباس شخصی را سوی علی (ع) فرستاد و گفت: فرزند برادر! عمویت به تو سلام می‌رساند و به تو می‌گوید: اندوهی از بیماری محبوب فرستاده خدا (ص) و نور چشم او و ما، فاطمه بر من وارد شده که مرا رها نمی‌کند و آرام نمی‌گذارد و من گمان می‌کنم اولین کسی باشد که از ما به فرستاده خدا می‌پیوندد [...]». پس اگر از امر [وفات] فاطمه گریزی نیست- فدایت شوم- مهاجرین و انصار را جمع نما تا پاداش حضور [در تشییع جنازه] فاطمه و نماز بر او را درک نمایند که آن موجب زیبایی دین است. پس علی (ع) به فرستاده او فرمود: به عموم سلام برسان و بگو: دلسوزی و الفت تو از بین نرود! مشورت تو را دریافتیم و پیشنهاد تو، حُسن خود را دارا است. همانا فاطمه دختر رسول خدا (ص) پیوسته مورد ستم بوده، از حقش بازداشته شده و ارش از او گرفته شده‌است. سفارش رسول خدا (ص) درباره او رعایت نشد و نه حق پیامبر و نه حق خدای بلندمرتبه، در موردش به پا داشته نشد و خدا برای حکمرانی و انتقام از ستمگران کفایت می‌کند. ای عمو؛ من از تو می‌خواهم که اجازه دهی آنچه را به من اشاره نمودی ترک کنم، چراکه فاطمه به من سفارش نموده‌است که امرش را مخفی دارم» (همانجا)

نتیجه

بررسی متن‌محور نحوه بازنمایی شیخ طوسی از شخصیت و جایگاه حضرت زهرا (س) در کتاب امالی، مسأله مقاله حاضر بود. مطالعه سطر به سطر شصت و نه روایت موجود درباره ایشان در این کتاب- که برخی صفحات متعددی را به خود اختصاص داده بودند- نشان داد بازنمایی جنبه‌های تاریخی زندگی فاطمه زهرا (س) دغدغه شیخ طوسی نبوده و او روایات اندکی را در این زمینه نقل کرده بود. با این حال او با گزینش روایاتی متنوع، همچون احترام و علاقه آن حضرت به پیامبر خدا (ص) و اطاعت از ایشان، دین‌مداری و نیز شجاعت ایشان در دفاع از حق خود و امیرالمؤمنین (ع)، مخاطبان خویش را با ابعاد شخصیتی حضرت زهرا (س) آشنا نموده‌است.

بیشترین روایات در امالی شیخ الطائفه درباره صدیقه کبری (س) به فضائل آن حضرت اختصاص دارند. طوسی با ارائه طیفی وسیع از روایات درباره فضایل بی‌نظیر ایشان، در طول برگزاری مجالس املاء خود، به برجسته‌سازی شخصیت و جایگاه حضرت فاطمه (س) در نظر حاضران و مخاطبان فردای کتابش پرداخته‌است. در واقع شیخ با نقل روایات متعدد و بیان منزلت حضرت زهرا (س) در نزد خداوند، حضرت محمد (ص) و امیرالمؤمنین (ع)، نقل آیاتی که شأن نزول آنها بر آن حضرت منطبق هستند و تاکید بر این مهم که منجی آخر زمان از نسل فاطمه زهرا (س) است، جایگاه و منزلت ایشان را به مخاطبان گوشزد کرده‌است. در سطحی ژرف‌تر، این اندیشمند با تاکید بر نص الهی در جانشینی امیرالمؤمنین (ع)، نقل عملکرد خلیفه اول درباره فدک، برجسته‌سازی مظلومیت حضرت زهرا (س)، نارضایتی ایشان از شرایط ایجاد شده پس از رحلت پیامبر خدا (ص) و درخواست برای خاکسپاری پنهانی، تثبیت عقیده شیعیان درخصوص حق امام (ع) برای خلافت و جانشینی رسول خدا (ص) را

مقاله پژوهشی

در نظر داشته‌است. امری که شروع دفاع از آن با حضرت فاطمه (س) بود و در پیوند با روایات مظلومیت و نارضایتی آن حضرت و فضائل ایشان - که مورد اشاره مداوم شیخ بود، در تصور شیعیان از جایگاه و شخصیت ایشان تاثیر گذارده‌است.

در نهایت، با توجه به جایگاه شیخ طوسی و اختصاص بخشی مستقل به زندگانی حضرت زهرا (س) در کتب اهل بیت نگاری شیعیان، در فاصله‌ای نه چندان دور از درگذشت این اندیشمند امامی، نمی‌توان شیوه بازتابی او از زندگی و شخصیت حضرت زهرا(س) را در این امر بی‌تاثیر دانست.

تضاد منافع

بدین‌وسیله نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ نفع متقابلی از انتشار این مقاله ندارند.

منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آقابزرگ تهرانی، محمدمحسن، (۱۳۶۰ش)، زندگی‌نامه شیخ طوسی، ترجمه علیرضا میرزامحمد و سیدحمید طیبیان، تهران: فرهنگستان ادب و هنر ایران.
- ۳- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی، (۱۳۵۷ش)، المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم، حیدرآباد دکن: دایره المعارف العثمانیه.
- ۴- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، (۱۳۹۳ش)، معالم العلماء فی فهرست کتب الشیعه و اسماء المصنفین منهم قدیم و حدیثا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۵- ابن کثیر دمشقی، حافظ ابوالفداء، (۱۴۰۸ق)، البدایه و النهایه، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- ۶- احمدیان شالچی، نسرین، (۱۳۷۹ش)، «جغرافیای تاریخی نجف اشرف»، مشکوه، ش ۶۸ و ۶۹، صص ۹۶-۱۱۰.
- ۷- انصاری قمی، محمدرضا، (۱۳۷۳ش)، «امالی شیخ طوسی»، کیهان اندیشه، ش ۵۶، صص ۱۵۴-۱۶۱.
- ۸- تفضلی، آذر، مهین فضایی جوان، (۱۳۷۲ش)، فرهنگ بزرگان اسلام و ایران، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- ۹- چلونگر، محمدعلی، اصغر منتظرالقائم و بهاء‌الدین قهرمانی‌نژادشایق، (۱۳۹۳ش)، «بررسی تحلیلی و مقایسه‌ای جایگاه کتب امالی در تاریخ‌نگاری مقتل»، فصلنامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء، سال ۱۱، ش ۲، صص ۳۱-۵۲.
- ۱۰- حاج‌منوچهری، فرامرز، (۱۳۸۰ش)، «امالی»، دایره المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر سیدمحمدکاظم موسوی‌بجنوردی، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، صص ۱۳۲-۱۳۴.
- ۱۱- حلی، حسن بن علی، (۱۳۴۲ش)، الرجال، تهران: دانشگاه تهران.
- ۱۲- دوانی، علی، (۱۳۸۶ش)، هزاره شیخ طوسی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۱۳- سبکی، عبدالوهاب بن علی، (بی‌تا)، طبقات الشافعیه الکبری، قاهره: دارالاحیاء الکتب العربیه.
- ۱۴- سیاوشی، کرم، جواد محمدی، (۱۳۹۴ش)، «امالی نویسی در تاریخ حدیث شیعه»، شیعه‌شناسی، سال سیزدهم، ش ۴۹، صص ۲۰۷-۲۲۴.
- ۱۵- شال، احمدخلیل، (۱۴۳۵ق)، «دعوه: الامالی و المجالس فی الحیاه العلمیه عند المسلمین»، الوعي الاسلامی، سال ۵۱، ش ۵۹۰، صص ۱۶-۱۸.
- ۱۶- شوشتری، قاضی‌نورالله، (۱۳۷۵ش)، مجالس المومنین، بی‌جا: چاپ اسلامی.
- ۱۷- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳ق)، الامالی، تهران: کتابچی.
- ۱۸- صفدی، خلیل‌بن ابیک، (۱۹۷۴م)، الوافی بالوفیات، بیروت: دارالنشر فرانز شتاینز.

- ۱۹- طوسی، محمدین حسن، (۱۴۱۴ق)، الامالی، قم: دارالثقافه.
- ۲۰- _____، (۱۳۸۸ش)، امالی، مترجم صادق حسن زاده، قم: اندیشه هادی.
- ۲۱- _____، (۱۳۹۰ش)، تهذیب الاحکام، به تحقیق علی آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۲- _____، (۱۳۶۳ش)، الرسائل العشر، قم: موسسه نشر اسلامی.
- ۲۳- _____، (۱۴۱۳ق)، تفسیر تبیان، قم: موسسه نشر اسلامی.
- ۲۴- _____، (۱۴۰۰ق)، الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد، تهران: مکتبه جامع چهل ستون.
- ۲۵- قمی، عباس، (۱۳۶۸ش)، الکنی و الالقاب، تهران: مکتبه الصدر.
- ۲۶- کمپانی زارع، مهدی، (۱۳۹۲ش)، طوسی پژوهی، تهران: خانه کتاب.
- ۲۷- معارف، مجید، حامد قاسمی، (۱۳۸۹ش)، «شیخ طوسی و کتاب الامالی»، منهاج، سال ۶، ش ۱۱، صص ۷-۲۳.
- ۲۸- مفید، محمد بن محمد بن نعمان، (۱۴۱۳ق)، الامالی، تصحیح علی اکبر استاد ولی و علی اکبر غفاری، کنگره شیخ مفید، قم: بی نا.
- ۲۹- موسوی خوانساری، محمدباقر، (۱۳۹۰ش)، روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، قم: دهقان.
- ۳۰- مهدوی دامغانی، محمود، (۱۳۵۷ش)، «الامالی»، نشریه مطالعات اسلامی، ش ۲۶ و ۲۷، صص ۱۳۰-۱۴۷.
- ۳۱- نجفیان رضوی، لیلا، (۱۳۹۴ش)، تکوین، تداوم و تحول تاریخ نگاری شیعه امامیه از آغاز تا ۶۵۶ه، رساله دکتری به راهنمایی دکتر حسن حضرتی، دانشگاه تهران.
- ۳۲- یوسفی، زهرا، (۱۳۹۹ش)، عوامل موثر بر شیوهی گزینش و نقل روایت‌های تاریخی در امالی شیخ طوسی، پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر لیلا نجفیان رضوی، دانشگاه فردوسی مشهد. نام خانوادگی نویسنده، نام، سال انتشار، عنوان اثر، مصحح (مترجم...)، محل انتشار، ناشر.